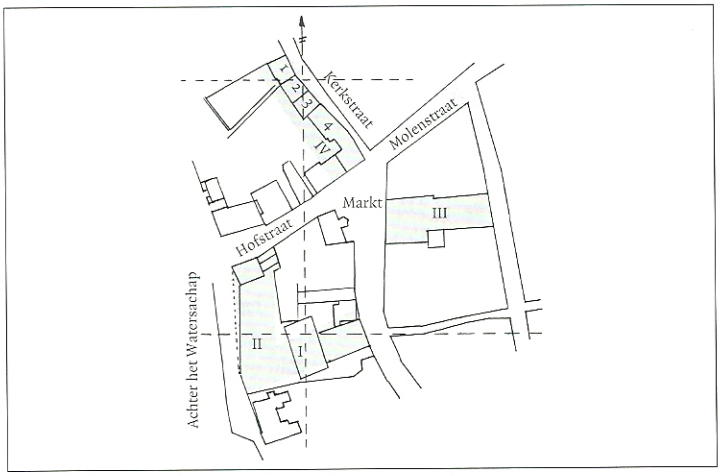
De bouw van de nieuwe kerk

Waar moet de kerk gebouwd worden?

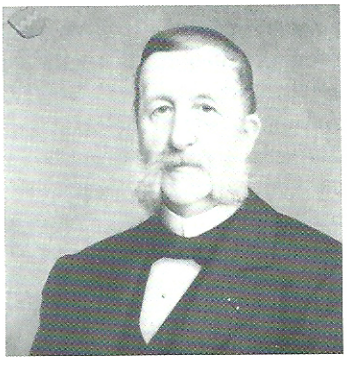
Een heikel punt vormt de plaats waar de nieuwe kerk moet komen. In de aanvraag van 16-3-1891 denkt pastoor Nales nog aan de plaats van de oude kerk: locatie I op het kaartje, de toren aan de Marktstraat (oost) en het koor aan het Waterschap (west). Architect Tepe is er niet gelukkig mee: hij kan met de ruimte niet goed uit de voeten en de 'heilige linie' wordt geweld aangedaan, dat wil zeggen de ideale situatie is dat het koor aan de oostkant ligt. Bovendien moeten dan de scholen en het Sint-Aloysiusgesticht afgebroken worden. 'Niets waard', meent Meijer in zijn begeleidende brief en hij houdt een pagina's lang pleidooi voor locatie II: de toren aan de Hofstraat en de kerk langs het Waterschap tot aan het nieuwe Gasthuis. Hij snapt niet dat die eigenzinnige pastoor niet wil inzien dat dat de ideale plaats is. Uiteindelijk komt Herr Hülsemann van het Bauamt in Sigmaringen hoogst persoonlijk naar 's-Heerenberg om de mogelijkheden te bekijken. Als locatie III komen nog ter sprake: twee grondstukken van Van Ditzhuijzen tussen Markt en Kellenstraat. Aan de

De vier locaties voor de nieuwe kerk zijn in grijze vlakjes aangegeven. In locatie IV de huizen 1, 2, 3 en 4 die plaats moeten maken voor de kerk van Tepe.

Het driemanschap dat de bouw van de kerk tot stand heeft gebracht. V.l.n.r. rentmeester Laurens Meijer, pastoor Johannes Theodorus Nales (een betere foto konden wij helaas niet vinden .....) en burgemeester baron Carolus Antonius Ludovicus van Hugenpoth tot Aerdt. De laatste zag het eindresultaat niet, want hij stierf op 23-4-1894; zijn plaats werd ingenomen door zijn zoon Johannes Nepomucenus die hem als burgemeester van Bergh opvolgde.

Markt is het perceel wel breed genoeg, maar aan de Kellenstraat is het te smal. (Gelukkig maar: anders had het Van Esserenhuis er nu niet meer gestaan!) Maar een voortreffelijke plaats is locatie IV: aan de Markt en langs het Kerkstraatje. (Waar de kerk nu staat.)
De Hofkammer stelt een stuk op met deze vier locaties, waaruit het Baumant zal kiezen. Of de heren van het kerkbestuur maar even willen tekenen. 'Dat nooit' zegt de pastoor, want dan zijn wij 'met gebonden handen en smeekend' aan de Hofkammer overgeleverd.
'Er zit vast een adder onder het gras: als wij tekenen, kiest het Bauamt locatie II en dan heeft Laurens Meijer zijn zin. Wij tekenen alleen voor locatie IV.'
De pastoor krijgt hierin de volle steun van de aartsbisschop, want die moet tenslotte ook tekenen.

Op 6-9-1894 komt eindelijk het fiat af voor locatie IV. Begin november 1894 verschijnt in Het Centrum het volgende ingezonden stuk. ''s-Heerenberg 30 October. Nadat Z.K.H. de Vorst van Hohenzollern had goedgevonden, dat de nieuw te bouwen R.K. kerk zou verrijzen op een terrein aan de Markt genoemd, thans ingenomen door het woonhuis c.a. van den heer L.J. Sliepenbeek, heeft ook Z.D.H. de Aartsbisschop de vereischte toestemming verleend. De goedkeuring van voornoemden Vorst was noodig, omdat deze het voor de kerk benoodigde kapitaal schenkt. De plannen door den heer Tepe voor het gebouw en de meubelontwerpen zijn tevens vastgesteld. De kerk krijgt nu een standplaats zoo schoon, dat het voor een katholiek stadje niet schooner uit te denken valt.' Pastoor Nales kon het zelf geschreven hebben!
Er wordt in Amsterdam een bedrag van 20.000 gulden geleend en aangekocht worden:

1 Voor 3.000 gulden: Huis, tuin en voetpad van de echtelieden Nades Teeling en Grada Beumer.
2 Voor 2.800 gulden: Huis en erf van de weduwe Frits Booms.
3 Voor 2.000 gulden: Huis en erf van Gradus Booms.
4 Voor 20.000 gulden: Huizen en erven van Bart Sliepenbeek.

In het kapitale huis van Sliepenbeek was sinds 1842 de kostschool van Bastiaan Kouwenberg gevestigd. Na zijn dood in 1892 heeft Sliepenbeek het gekocht en in 1893 woont er tijdelijk een detachement van de nieuw-opgerichte brigade 's-Heerenberg van de Marechausse in. (Zie Old Ni-js nr 26.)
In juni 1895 gaat de beuk erin: de vier huizen worden afgebroken en het terrein wordt bouwrijp gemaakt.
Van het dispuut over de architect dat in de vierde vergadering van de Bouwcommissie (6-2-1891) zo hoog opliep dat rentmeester Laurens Meijer nijdig ging lopen, merken wij eigenlijk weinig meer. Alfred Tepe beantwoordt (heel practisch in het Duits) met veel geduld en kennis van zaken de talloze brieven van de Hofkammer in Sigmaringen. Ik denk dat het Bauamt inmiddels (op advies van pastoor Nales) in het 'Zeitschrift für christliche Kunst' het artikel van Domkapitular A. Schnütgen over het werk van Alfred Tepe heeft gelezen: daar blijkt dat hij hoog staat aangeschreven en over zijn werk wordt de loftrompet gestoken. De keuze is dus niet zo slecht.
Op verzoek van de Hofkammer legt pastoor Nales op 20-7-1892 drie begrotingen van Tepe voor:

a een kerk zonder toren, doop- en biechtkapel kost ƒ51.537,88,
b een kerk met toren, doop- en biechtkapel kost ƒ72.716,90,
c een kerk met toren tot middenschiphoogte kost ƒ61.995,09.

Op 25-7-1893 stelt de Hofkammer opnieuw allerlei eisen:

1 zij wil voorstellen ontvangen over de inrichting,
2 de aartsbisschop moet bevestigen dat de boven genoemde ƒ10.000,00 er werkelijk zijn,
3 het kerkbestuur moet een verklaring afgeven dat het werkelijk ƒ6000,00 bij elkaar heeft gespaard,
4 en ook dat de ƒ2000,00 die de pastoor noemt, werkelijk beschikbaar zijn,
5 en ook dat en hoe het de verplichtingen na kan komen terzake van de op te nemen hypotheek.

Enfin, het is een touwtrekkerij om ziek van te worden, denkt pastoor Nales. Misschien is hij wel ziek, want herhaaldelijk

schrijft hij benauwd te zijn dat hij zijn grote ideaal: de voltooiing van de nieuwe kerk niet meer zal beleven.
Uiteindelijk komt toch het fiat uit Sigmaringen. Op 10-3-1895 constateert de pastoor dat rentmeester Laurens Meijer 'thans gunstig voor den Kerkbouw gezind is'. Het oorspronkelijke plan van Tepe wordt opgenomen en op 12-8-1895 vindt de aanbesteding plaats. Veertien inschrijvingen komen binnen; de hoogste is van G.R.W. Menting in Wehl: ƒ95.500,00, en de laagste van Hendrikus Wilhelmus Koelman in Aalten: ƒ69.868,00. Aannemer Koelman gaat de kerk bouwen onder leiding van de vaste uitvoerder van architect Tepe: Dijkstra.

De eerste steen wordt gelegd

Op de achterkant van dit boekje is de oorkonde gereproduceerd die werd opgesteld toen de eerste steen werd gelegd: 22 mei 1896. Pastoor Nales heeft in zijn beste latijn een prachtige oorkonde opgesteld en in drievoud laten drukken en hij stuurt die via Laurens Meijer ter ondertekening naar Sigmaringen. Meijer heeft natuurlijk commentaar, want de pastoor is weer op eigen houtje bezig geweest. Bijgevolg heeft ook Sigmaringen commentaar: 'Zo kunnen wij de oorkonde niet ter tekening aan Zijne Koninklijke Hoogheid voorleggen'. De Hofkammer stuurt een nieuwe tekst en die staat achter op dit boekje. Een van de drie oorkonden wordt gedrukt op perkament en die wordt ingemetseld in de eerste steen.

Doorkijk van de Markt in de Molenstraat. Links op de voorgrond het huis van Bastiaan Kouwenberg dat voor de nieuwe kerk plaats moet maken, rechts Hotel Bosman = later Hotel Burgers met de luifel.

De aankleding van de nieuwe kerk

Laurens Meijer hamert er in zijn brieven die de epistels van pastoor Nales en zijn kerkbestuur naar Sigmaringen begeleiden, herhaaldelijk op dat de kerk er financieel lang niet zo rooskleurig voorstaat als de pastoor wel wil doen voorkomen. Voor de inrichting is bijvoorbeeld ruim 30.000 gulden nodig. Die heeft hij niet! Sigmaringen houdt ook hier de vinger aan de pols. Over alle details wordt schriftelijk gedelibereerd en de post op de lijn 's-Heerenberg-Sigmaringen heeft het nog nooit zo druk gehad! Wij lichten er een paar stukken uit.

De vloer

Het Vorstenpaar Van Hohenzollern schenkt de vloer, die geleverd wordt door Villeroi & Boch. In fraai sierverband zien wij leeuwen, griffioenen,

Doorkijk van de Markt in de Hofstraat. Links het raadhuis, rechts het kapitale pand van Bastiaan Kouwenberg.
(Getekend door J.H.A. van Heek naar een oude druk)

struisvogels, herten en gevleugelde draken. Op de wapenschilden in het middenpad wisselen leeuw en adelaar elkaar af.

Het hoogaltaar

Vorstin Antonia van Hohenzollern schenkt het hoogaltaar, dat in de ateliers van Willem Mengelberg wordt vervaardigd; het was begroot op 3000 gulden. In de altaaropstand (retabel) zijn in kalkzandsteen twee taferelen uitgebeeld: de verheerlijking van Jezus op de berg Tabor (links) en de verschijning van de Heer aan de ongelovige Thomas (rechts). Als antependium (onder de tafel) zijn de patroonheiligen van de gevers afgebeeld: Leopold (links) en Antonia (rechts). Bovenaan in het midden is nu een pelikaan te zien, symbool van Jezus die zijn bloed geeft; op deze plaats bevond zich oorspronkelijk het wapen van Leopold en Antonia, maar dat vond een pastoor in de twintiger jaren te profaan.

Preekstoel en communiebank

De preekstoel met klankbord (2300 gulden) en de communiebank (1500) van Willem Mengelberg zijn beide thans niet meer aanwezig: bij de grote 'opruiming' in de zestiger jaren zijn zij uit de kerk verwijderd. Jammer! Twee van de vier fraai gesneden panelen van de preekstoel zijn in de ambo verwerkt waarachter de pastoor nu zijn preek afsteekt. Het zijn Matheus (met mens) en Johannes (met adelaar).

Het orgel

Een van de firma's die een offerte maken, is Orgelbouwer M. Maarschalkerweerd in Utrecht: hij stuurt een begroting met beschrijving van een nieuw orgel en vraagt er 4500 gulden voor. Dat is veel geld, maar het moet er wel komen, want in 1886 was het oude orgel 'hetwelk niet langer vatbaar was voor gene herstellingen', voorlopig vervangen door een harmonium van 200 gulden. De Hofkammer vindt ook dat een Vorstelijke Kerk ook een Vorstelijk Orgel moet hebben en kiest voor Maarschalkerweerd.
Nog maar dertig jaar geleden had het Provinciaal Concilie rigoureus het mes gezet in het muzikale bedrijf in de kerk. Missen met volledige orkestbezetting, met eerste en tweede violen, pauken en trompetten, met alten en sopranen waren taboe. Het orgel paste nog net in de versobering. Toch was dit wel eens anders geweest, want ook over het orgel was in het verleden heftig gediscussieerd. Dat valt af te leiden uit zijn bijnamen: 'Des duivels doedelzak' en 'Ancilla Domini' = Dienstmaagd des Heren.
Het nieuwe orgel telt 915 pijpen van 'Engelsch tin, Noors green en Amerikaans Yellow'. Het front van de orgelkast wordt vanzelfsprekend ontworpen door Willem Mengelberg.

De doopvont

Sinds mensenheugenis wordt de doopvont geplaatst vlak bij de ingang van de kerk. Want daar begint het leven; de doopvont symboliseert de levensbron. In de oervorm kon je er helemaal in staan om met water overgoten te worden. De achthoekige vorm herinnert aan de zeven dagen van de schepping en de achtste dag Pasen, waarop de christen door het levende water met het Licht Christus wordt verbonden.
Dank zij een gift van 1500 gulden van freule Alphonse Van Hugenpoth tot Aerdt kan de doopvont met het ijzeren hek nog net bij Mengelberg besteld worden, voordat de kerk wordt ingezegend. Rond het hardstenen bekken zien wij achter-

Het fraaie opschrift van de Pancratiusklok, gegoten door Geert van Wou in 1496

glas-schilderingen van eiken-, druiven-, klimop- en ahorn bladeren. Zij symboliseren het aards paradijs, dat volgens Genesis 2,8-14 werd begrensd door vier paradijsrivieren: Euphraat, Tigris, Phison en Gichon. Deze vier stromen worden verbeeld door vier mannen met waterkruiken op de torenhoge koperen afdekking die met een hijsmechaniek kan worden weggedraaid. De gulle geefster heeft niet vergeten hierop de datum 1897 en haar familiewapen te laten aanbrengen.

De zijaltaren

Voor de beide zijaltaren, het Maria- en Jozefaltaar, is er ook geld (samen 4000 gulden).

De klokken

De fraaie klokken die Gert van Wou in 1396 heeft gegoten zijn sedert 1809 gemeenschappelijk eigendom van protestanten en katholieken. Op 10-1-1897 worden deze 'zeldzaam schoone klokken' voor 4000 gulden eigendom van de katholieken en zij worden in de nieuwe toren gehangen. (Zie Old Ni-js nr 25.)

Wat niet meer kan, komt later

Dank zij een legaat van freule Alphonse van Hugenpoth tot Aerdt en de bijdragen van een hele rij mensen komen er in 1919 nieuwe kruiswegstaties, op doek geschilderd in de ateliers van Mengelberg (5810 gulden); voor 415 gulden per stuk schenkt de familie Rademaker er twee en J.H. Venhoven, de weduwe J. Loefs, de R.K. Middenstandsvereniging, J. van Uhm Stokkum, en pastoor W.A.R. Rademaker elk één.

Bij gelegenheid van hun gouden huwelijksfeest schenkt het echtpaar Rademaker-Pruijn op 17-5-1927 een prachtig triomfkruis, dat 1500 gulden kost: het 'Botterkruus'.

Pastoors en Vicecureiten van de Sint-Pancratiusparochie 1399-1897

Dirck Liefgher	1399-
Jacob Poppert	1442-
Henrick Borchman	1475-
Johan van Kolk	1496-
Johan van Groenen	-1514 (†)
Derck de Witte	1530-
Jacob Mercator alias van Aken	1530-1540
Bernt de Witte	1533-
Gerrit de Goyer	1552-
Egbertus Petri	1554-
Johannes van Esseren	1558-1570 (†)
Henrich Helmich	1567-
Derick Reinbolt	1571-
Gerrit van Buren	1574-

Reformatie

Missionarissen	
Franciscus Doven	† 13-12-1699
Cornelius Biederwand OFM	† 10-08-1702
Nicolaus Mierinck OFM	† 20-03-1709
Simon Arntsen	1709-1729
Christiaan Pleunissen	1729-1733
Gijsbert Ronde	1733-1736
Johannes Damascenus Goossens	1736-1744
Johan Christiaan Jansen	1744-1758
Jacob Haymans	1758-1760
Adam Joseph Goebels	1760-1770
Josephus Hermanus Arntsen	1770-1806
Wegens blindheid afgetreden	
Theodorus Janssen	1806-1814
Johannes Franciscus van Schevikhaven	1814-1823
Pastoors	
Peter Heinink	27-11-1823
Eervol ontslagen	10-02-1860
Johannes Theodorus Nales	13-02-1860